

Francisco Vaz Da Silva, *Metamorphosis, The Dynamics of Symbolism in European Fairy Tales*. *International Folkloristics* Vol. 1 (ur. Alan Dundes), New York: Peter Lang 2002, 278 strani.

Kot pove že naslov knjige, ki je leta 2002 izšla v New Yorku, se avtor v knjigi ukvarja prvenstveno z žanrom pravljice, natančneje s čudežno pravljico, čeprav obenem konstantno povezuje z njo tudi druge oblike slovstvene folklore, šege in celo elemente socialne kulture. Kljub temu da so žanr pravljice v zgodovini folkloristike poglobljeno raziskovali že mnogi folkloristi in tudi znanstveniki drugih profesij, so se raziskave pravljice veliko bolj ukvarjale s tipologijo, klasifikacijo, obliko itd., veliko manj pa z njeno vsebino in pomenom. K raziskovanju pomena folklore je že večkrat spodbujal ameriški folklorist Alan Dundes (*Interpreting Folklore*, Bloomington 1980: ix idr.) in zdi se, da je avtor knjige, na neki način njegov učenec (leta 1999 je kot Fullbrightov štipendist preživel na Univerzi v Berkeleyu, kjer le-ta poučuje, leta 2001/2002 pa je na istem oddelku poučeval kot tudi vabljeni profesor), ta njegov napotek folkloristom vzel resno. Avtor, ki je sicer po izobrazbi antropolog in je doktoriral v Lizboni iz simbolne antropologije, je med lastnimi terenskimi izkušnjami na severnem Portugalskem ugotovil, da pravljice pogosto vsaj dopolnjujejo, če že ne ponujajo razlage za nekatere elemente socialne in duhovne kulture, na katere je naletel med svojim terenskim delom. Njegov namen v tej knjigi je torej - v skladu z njegovim siceršnjim zanimanjem - razkriti kompleksni simbolizem, ki se kaže v pravljicah, in s tem pokazati tudi na njihovo skupno simbolno funkcijo, ki jo lahko zasledujemo na medkulturni ravni. Evropske pravljice se mu zdijo namreč odličen vir za raziskavo pogleda na svet (»worldview«).

Pri razumevanju simbolizma predvsem znotraj evropskega prostora metodološko izhaja iz spoznanj simbolne antropologije, semiotike in strukturalizma. Upoštevajoč Lévi-Straussovo definicijo »mitizmov«, tj. »kristaliziranih delčkov diskurza«, se ne spušča v zgodovinsko plat razvoja mitoloških predstav, niti v rekonstrukcije neke mitologije, prav tako se ne ukvarja z mitom kot s posebnim žanrom, ampak razkriva in komparira »mitično« v ritualih in folklori nasploh, v vseh njenih žanrih in vseh manifestacijah mentalnih in socialnih dejavnosti. Pravljic torej ne razume kot »nadaljevanja mita«, »ruševin mita«, »posvetnih različic mita« ali kakorkoli že so bile definirane v preteklosti, ampak kot del tradicije, ki – prav tako kot drugi njeni deli – skozi variacije prenaša v sebi fragmente mitizmov. Ker se iste teme pojavljajo v zelo različnih socialnih kontekstih, je v njih po mnenju Da Silve očitno nekaj takega, kar transcendirata specifične kontekste (čeprav njihovega pomena ne zanika) - take skupne teme lahko, kot trdi, razkrivajo transkulturno simbolično pokrajino, ki se je noben posamezen pripovedovalec ne zaveda v celoti. Vaz da Silva se pri tem sklicuje ne le na strukturalistično, pač pa tudi na psihoanalitično tradicijo Lévi-Straussa in Freuda. Oba namreč – vsak sicer s svojega zornega kota - menita, da je temeljna podlaga za simbolizem konstantna v različnih kontekstih. Pri tem »podatke« o kulturi razume v De Saussurjevem smislu kot »znamenja«, tj. kot relativne entitete, katerih vrednost je odvisna od konteksta, semiotična ponavljanja pa razume kot simbole, ki kažejo na univerzalijske v človeškem umu - univerzalijske mišljenja so torej Da Silvov analitični horizont. Njegov odnos do simboličnih univerzalij ga v končni fazi vodi v predpostavko, da mora globinska analiza znotraj kateregakoli kulturnega konteksta razkriti fundamentalne principe, ki veljajo tudi v

drugih kontekstih; obenem pa lahko celo lokalni, na videz trivialni podatki kažejo same temelje simboličnega mišljenja. Ker imajo v vsej evropski folklori, in seveda znotraj te tudi v pravljičah, eno osrednjih mest metamorfoze, vidne že na primer v spreminjanju podobe (ti. shape-shifting), se je odločil, da bo natančneje preučil in pokazal prav ta aspekt evropskih pravljič oz. folklore.

Knjiga je razdeljena na več poglavij, ki je vsako samo zase pravzaprav samostojni članek. Na tem mestu je nemogoče natančneje predstaviti vsa poglavja, ki so vsako zase v bistvu zaokrožene celote. Za podrobnejši vpogled v knjigo naj torej predstavim le prvo, meni osebno eno najbolj zanimivih poglavij, saj v njem mogoče v največji meri enakovredno upošteva vse žanre folklore, nižjo mitologijo in rituale.

V tem poglavju avtor dokazuje, da pravljičice kažejo pogled na svet, ki razkriva ontološki monizem, ki postulira periodične alternacije med vsakdanjo realnostjo in onim svetom skozi metamorfoze. Iz vseevropskih verovanj o metamorfozah nekaterih ljudi v živali in odhodu duše iz telesa, ki jih primerja s šamanističnim potovanjem duše v podobi živali, preide na področje pravljičice ter primerja tipično potovanje junaka pravljičice na drugi svet (pogosto v podobi živali) s šamanovim odhodom na drugi svet. Šamanom, benanadantom, kresnikom, taltosom in volkodlakom, kot tudi junakom pravljičice, je skupno, da so sposobni premagovati prehod med različnimi nivoji sveta, iz katerih je svet predvidoma sestavljen. Pripovedovalec pravljičice torej na simbolen način opisuje ista potovanja na drugi svet, kot jih ljudje s posebnimi močmi predvidoma izkusijo v duhu. Ali pa je, kot se sprašuje Vaz da Silva, obratno: da taki »posebni« ljudje opisujejo svoje ekstaze v skladu s pradavnim vzorcem pravljič? Vsekakor je to, kar je jasno, dejstvo, da so tako v pravljičah kot v resničnosti takih potovanj tja in nazaj sposobni samo izjemni ljudje; to gibanje je izvajano ciklično v korist drugih, in njihova izkušnja je vedno socializirana kot naracija. Potem ko opozori na tesno zvezo med takimi pripovedmi in iniciacijskimi rituali, se sprašuje, ali morda ta tema ne izvira iz ekstatičnih izkušenj. To npr. predvideva Eliade, ki meni, da so bili verjetno mnogi motivi, osebe, podobe epske literature prevzeti iz šamanovih opisov svojih potovanj. A ker njihove ekstatične izkušnje izražajo tudi kulturne vsebine, ki ne izhajajo iz njih samih – kajti šamani niso ustvarili kozmologije, ki postane zanje mistični načrt za potovanje, ampak so jo prej nekako »ponotranjili«, in ker je poleg tega vse, kar vemo o šamanističnih potovanjih, zgolj pripoved o njih, se mu zdi nesmiselno izpeljevati te pripovedi iz osebnih izkušenj, pač pa po njegovem mnenju sledijo vzpostavljenim kulturnim shemam.

Zatem se obrne na hipoteze o zvezi sanj in folklore, ki so jih zagovarjali Freud (ki je v folklori videl vir za razumevanje sanjskega simbolizma), Róheim (ki je menil, da ekstatične predstave in pravljičice izvirajo iz sanj) in drugi. A kot pravi, je ne glede na njun odnos očitno, da se v šamanskih pripovedih, v sanjah in pravljičah nezavedni elementi vedno pojavljajo vkodirani v kulturne vzorce in motive. Njegova temeljna hipoteza je, da tesni paralelizem med potovanjem pravljičnega junaka in šamanskimi izkušnjami v ozadju vseh teh pojavnih oblik sugerira neko kozmologijo. Po njegovem mnenju simbolizem, ki je skupen šamanizmu, pravljičam in evropski etnografiji, na videz kaže isto vseprežemajočo ontologijo. Predvideva torej, da isti pogled na svet, kot se kaže v pravljičah, prežema tudi mentalno življenje ljudi v tradicionalnih okoljih. To pa po njegovem mnenju vendarle ne pomeni, da so pravljičice in čudežni elementi v njih izraz realnega sveta ljudi, kar je poskušal utemeljiti Bengt Holbek v svoji sloviti knjigi Interpretacija pravljič, ki ga na kar nekaj straneh Vaz da Silva ostro kritizira (prim.

tudi Vaz Da Silva: Bengt Holbek and the Study of Meanings in Fairy Tales, *Cultural Analysis* 1/2000: 3-14). Po Da Silvovem mnenju pravljice uporabljajo izjemno stabilen simbolizem, ki ga ni mogoče zreducirati niti na izraze notranjih čustev niti na relikte preteklosti – njegova temeljna hipoteza je predpostavka o notranji zvezi med pravljico in njenim etnografskim kontekstom. V nadaljevanju poskuša to zvezo utemeljiti tudi na praktičnih primerih, konkretnih raziskavah, v katerih pravljice povezuje s sodobnimi ljudskimi šegami in predstavami, med drugim tudi s podatki, ki jih je dobil v lastni terenski raziskavi na severnem Portugalskem.

Tako se na naslednjih straneh v luči idej o metamorfozah, temeljni predstavi o prehajanju z enega sveta na drugega, o življenju, ki se rojeva iz smrti in spet prehaja vanjo, sprehodi od verovanj in ritualov v zvezi z »presežnimi« otroke (sedmi, tretji, deveti otrok v družini), ki jim pripisujejo nenavadne, nadnaravne lastnosti (mimogrede: verjetno bi lahko v tem kontekstu interpretirali tudi motiv desetnice oz. desetega brata v slovenski folklori) oz. usodo (nevarnost, da postanejo čarovnice, volkodlaki) in jih Da Silva enači s »presežnimi deli telesa«, tipičnimi za azijske šamane, ter z rojstvom v »srajčki« evropskih volkodlakov, mor in čarovnic, do izročila o benanadantih in malandantih, kresnikih in volkodlakih, ki se borijo drug z drugim oz. sami s seboj na eni strani kot predstavniki mrtvih in na drugi kot predstavniki živih, ki z zmago nad nasprotno skupino, nad predstavniki onega sveta, zagotovijo plodnost svoji vasi, plodnost, ki seveda prihaja z onega sveta. V ozadju vseh teh predstav se kaže temeljna ideja cikličnosti, periodičnega izmenjavanja med nasprotnima aspektoma, med življenjem in smrtjo, tem in onim svetom, ki omogoča cirkulacijo življenjskega principa in se kaže v različnih predstavah in različnih aspektih. Skratka, na vseh področjih folklorea, socialnih praks in predstav se kaže kompleksen pogled na svet, ki implicira idejo, da se novo življenje rojeva iz smrti.

Naslednje poglavje se fokusira na metamorfoze v treh glavnih korakih: s komparativno analizo zlasti skandinavske in grške mitologije in Geneze vzpostavi persistentno simbolično verigo metamorfoz ter zakola, samo-žrtvovanja in krvavenja, obenem pa metamorfoze povezuje z vseprežemajočo logiko cikličnosti. V tretjem poglavju se koncentrira na paralele med zakolom, krvavenjem in žrtvovanjem v kontekstu pravljič, zlasti na primeru pravljice o Rdeči kapici. Četrto poglavje povezuje vsa prejšnja razmišljanja ter poskuša na primeru paralele med tipoma Pepelka in Ubijalec zmaja pokazati na globljo simbolično enotnost vseh pravljič, obenem pa spet pokaže na zvezo med nezavednim in mitizmom.

Pristop, ki ga zagovarja avtor v tej knjigi, je v današnjem času v resnici precej redek. V času postmodernizma, ki poudarja raziskovanje kontekstov in s svojo socialnokritično naravnanoostjo opozarja zlasti na vpliv ekonomije, politike, moči itd. na posamezne elemente in predstave v folklori ipd., so ideje o bolj ali manj univerzalnih simbolnih vzorcih v folklori (vsaj evropski) skoraj nekaj nepojmljivega. Tudi komparativni pristop je razmeroma redek pojav v sodobni etnologiji/antropologiji/folkloristiki. A če lahko avtorja sicer občudujemo zaradi njegovega eruditstva, pa žal njegova želja, da bi pritegnil vse mogoče primere za potrditev svojih hipotez, ter izpeljevanje idej, ki si tesno povezano sledijo druga drugi, zamegljujejo temeljne ideje knjige. Avtorjevim temeljnim mislim na ravni posameznih poglavij oz. celotne knjige je mogoče slediti le z veliko koncentracijo in potrpežljivostjo in nedvomno knjiga zato izgubi marsikaterega bralca. Po drugi strani pa avtor s svojo izjemno razgledanostjo in obenem globino razis-

kave brez dvoma navdušuje in stimulira bralca k novim idejam in spoznanjem. Težko bi bilo sicer kritično slediti vsem njegovim mislim in analogijam ter jih vse sprejeti za verodostojne – o marsikateri paraleli bi bilo mogoče še diskutirati. Mnoge njegove hipoteze bi bilo mogoče podkrepiti tudi s podatki s slovenskega in slovanskega območja – žal avtor (gotovo zaradi nepoznavanja jezikov) te le redko omenja, predvsem pa skorajda ne navaja del slovanskih avtorjev, ampak še največ teh podatkov citira iz del madžarske raziskovalke Éve Pócs (Fairies and Witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe, FFC, Helsinki 1989; ista: Between the Living and the Dead, Budapest 1999). Vsekakor pa je knjiga sama po sebi konsistentna, raziskave v njej znotraj avtorjevih temeljnih premis utemeljene in prepričljive, knjiga sama pa inspirativna in na vsak način vredna branja.

Mirjam Mencej

V. N. Toporov, Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti), prevod Lijana Dejak, strokovni pregled Mirjam Mencej. Županičeva knjižnica, 9, urednik zbirke Rajko Muršič, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2002, 158 ss.

Knjiga je prevod dveh poglavij iz knjige Predistorija literature u slavian – Opyt rekonstrukcii, ki je izšla v ruščini v Moskvi leta 1998. Prevedeni poglavji se nanašata predvsem na mitološke začetke slovanskih poganskih verovanj ter t. i. »glavnega mita«. Predgovor h knjigi je za slovenskega bralca napisal sam Vladimir Toporov, spremno besedo pa Rajko Muršič. Prevod vsebuje bogat seznam literature v knjigi obravnavanih tem. Delo V. N. Toporova je namenjeno strokovnjakom, študentom, pa tudi manj zahtevnemu bralcu, skratka vsem, ki se zanimajo za izvire slovanskih kultur.

Nikolai Mikhailov

N. Mikhailov, Mythologica Slovenica. Poskus rekonstrukcije slovenskega poganškega izročila, Mladika, Trst 2003, 140 ss.

Knjiga predstavlja poskus rekonstrukcije slovenske mitologije in tudi odkriva prisotnost motivov »glavnega mita« v slovenskem ljudskem izročilu: spopad med Kresnikom in htonskim božanstvom. Druga poglavja so posvečena splošnemu pogledu na baltsko in slovansko mitologijo, slovanskemu Kurentu, vrsti slovensko-baltskih vzporednic, tradiciji Polabcev oz. baltskih Slovanov, nekaterim traktatom t. i. kabinetne mitologije in sodobnemu »slovanskemu mitu« v zahodnoevropskem modelu sveta. Nekaj besed Knjigi na pot je napisal Vladimir Toporov.

Gintautas Auksalaukis